

enkele politieke partij in Nederland zal hier tegen zijn. Maar hoe kunnen we volgens Bos en Koole komen tot een fatsoenlijke samenleving? ‘Politiek doet er toe’, ‘Mensen verdienen kansen’, ‘Macht vraagt tegenmacht’, ‘Politiek begint bij de mensen’, zo wordt geconstateerd. Maar achter elke alinea die na deze opmerkingen volgt kan de lezer de aantekening maken: ‘Hoe dan?’ Het belang van herverdeling en solidariteit wordt benoemd, maar zonder maatschappijanalyse blijven dit zwevende begrippen.

De noodzaak wordt beklemtoond van ‘inbedding en inperking van het marktmechanisme’, maar betekent dit een afscheid van het liberale marktdenken dat de PvdA in de paarse jaren domineerde? Of moeten we in de opmerking dat ‘bedrijvigheid een motor [is] van emancipatie, welvaart en vooruitgang’ lezen dat de partij kiest voor een sociaal-liberale vorm van marktdenken? Gesproken wordt tevens van verdediging van een ‘vrijzinnige moraal’. Maar wat is dit voor een moraal, waar wordt deze door bedreigd en wat zijn de maatschappelijke voorwaarden voor sociaal-democratische vrijzinnigheid?

IDEOLOGISCHE KEUZES

‘Ik vermoed dat ik de laatste leider van de PvdA ben die kan bewijzen dat je al die mensen bijeen kunt houden. Als ik het nu niet goed kan managen, valt die coalitie uit elkaar. Als het mij niet lukt, lukt het niemand ... De SP zal dan klaar staan om een thuis te bieden aan degenen die verlangen naar een klassieke sociaal-democratische partij en de VVD zal zich als liberale volkspartij ontfemen over degenen die een sociaal-liberale PvdA nastreven’, oordeelde Wouter Bos op 12 januari 2004 in een interview in *de Volkskrant*. Het concept-beginselprogramma van Bos en Koole is niet alleen een defensief, maar ook een strategisch stuk; door geen duidelijke keuzes

te maken hopen de partijleiders de eenheid in de partij te kunnen bewaren.

Mede door de toegenomen polarisatie in de politiek is de opkomst bij verkiezingen weer gestegen. Ook worden weer meer mensen lid van een politieke partij. Vooral uitgesproken partijen profiteren hiervan; dit jaar streeft de SP de VVD in ledental voorbij. Leden en kiezers willen weer trots zijn op hun partij, die een beeld schetst van een betere toekomst en bereid is om daarvoor te strijden. Juist een defensief en strategisch beginselprogramma zou de eenheid en kracht van de PvdA kunnen aantasten. Ook de PvdA zal politieke keuzes moeten maken. De opmerking van Bos en Koole dat de PvdA zich met dit programma vooral onderscheidt van de SP is niet voldoende.

SP en GroenLinks behaalden bij de nationale verkiezingen van januari 2003 samen 17 zetels, waarmee de sociaal-democraten historisch gezien erg veel zetels links lieten liggen. Bij de verkiezingen voor het Europese parlement behaalden deze partijen samen bijna 15 procent van de stemmen. Mét steun van deze partijen zou de PvdA de christen-democraten (die concurreren met een veel kleinere ChristenUnie en SGP) en de liberalen (die te maken hebben met een zwakke D66 en LPF) eenvoudig voor blijven. Wilen Bos en Koole samen met de SP strijden voor een sociaal Nederland, of zal een kabinet met de PvdA opnieuw paars kleuren? En is dat voldoende om de PvdA bijeen te houden? Mocht het de leden in december niet lukken om de nieuwe PvdA een duidelijk sociaal-democratisch gezicht te geven, dan zullen de woorden van Bos wellicht toch profetisch blijken: het uitblijven van ideologische keuzes kan óók leiden tot een grote linkse partij — maar dan wel héél anders dan de huidige PvdA-leiding het zich nu voorstelt.

Nieuwe veren? (4)

De ideologie van de sociaal-democratie

RUUD KOOLE

Het is al vaak gezegd de laatste tijd: er zou sprake zijn van een ideologische leegte van links. Toch wil ik hier de stelling verdedigen dat er geen sprake is van een dergelijke leegte, in elk geval niet bij de sociaal-democratie, waarover ik het hier heb. Integendeel, veel van die verwijten van ideologische leegte hebben een hoog papergaaiengehalte en vergelijken bovendien de huidige situatie met een sterk geïdealiseerd verleden, waardoor het heden er niet anders dan als verliezer uit kan komen. Er is wel veel in beweging, maar dat is iets anders dan leegte. En in die beweging is de sociaal-democratie bij uitstek toegenomen op toekomstige ontwikkelingen.

Wanneer ik hier spreek over ideologie¹, doe ik dat in de algemene betekenis van: ‘een samenhangend geheel van voorstellingen of beginselen, met behulp waarvan een persoon of groepering zijn positie en zijn beleid bepaalt en rechtvaardigt’, zoals de politicoloog Kuypers het al in 1973 in zijn boekje *Grondbeginselen van politiek* omschreef.²

Aldus gewapend kunnen we nagaan wat nu in het verleden de voornaamste beginselen waren van de Nederlandse sociaal-democratie. Ik beperk me daarbij tot enkele centrale kenmerken.³ Alvorens dat te doen zijn evenwel eerst nog enkele opmerkingen op hun plaats.

Ten eerste is het een misvatting dat er in het ver-

Over de auteur Ruud Koole is voorzitter van de PvdA
Noten Zie pagina 52

leden een samenhangend geheel aan beginselen en uitgangspunten was en tegenwoordig niet meer. Volgens de historicus Buiting, die uitvoerige studies aan de SDAP heeft gewijd, was het eerste beginselprogramma van die partij een ‘amalgam van fabianisme, darwinisme en marxisme’, en kon volgens andere historici gesproken van ‘de algemene, onscherp gedefinieerde ideologie van de SDAP’.⁴

Ten tweede is het van belang het bijzondere van beginselen voor de sociaal-democratie te onderstrepen. De onlangs overleden Groningse hoogleraar geschiedenis, Kossmann, heeft ooit gezegd dat socialisten altijd veel afhankelijker waren van een inhoudelijk programma dan liberalen, protestanten en katholieken omdat de ontstaansgeschiedenis van de socialistische beweging wezenlijk anders was.

‘Al voor de liberalen, de katholieken en de protestanten programma’s gingen maken waarin zij vertelden hoe de toekomst eruit moest zien, waren er algemene liberale, protestantse en katholieke denkbeelden over de politiek en deze waren uiteraard minder strak geconcentreerd en geformuleerd dan de programma’s. Indien de toekomst niet bleek te doen wat men wilde, de in het programma ontwikkelde visie niet uitkwam en de partij er dus niet in slaagde zichzelf overbodig te maken, kon men terugvallen op die voorprogrammatische algemene opinie en zonder al te veel hartenpijn daaruit een nieuw programma afleiden in de hoop dat dit realistischer zou zijn.’

De socialisten echter beschikten niet over zo'n geconcretiseerd geestelijk substraat; zij bezaten uitsluitend een ideologie, een filosofie, een programma, hoe men het ook noemen wil. Elke keer als bleek dat de ideeën niet meer bij de werkelijkheid pasten, werd een herziening ervan een uiterst pijnlijke ingreep. Dat kwam niet ... omdat socialisten uitzonderlijk dogmatische scherplijpers en drammers zijn; de scheurlust van de liberale en confessionele partijen is bepaald niet minder levendig... Nee, de oorzaak was, zoals gezegd, dat de ontstaansgeschiedenis van de socialistische beweging wezenlijk anders was en de socialistische afhankelijkheid van de leer en het programma daarom waarschijnlijk groter.⁵

Kossmann schreef dat in 1989 en wist toen nog niet dat de herziening van het beginselprogramma van de PvdA van 1977 opnieuw niet zonder problemen zou verlopen. Het partijcongres van maart 2001 nam een voorliggend voorstel voor een nieuw beginselprogramma niet over. Dit jaar doen we een nieuwe poging, waarbij we aansluiten bij de geschiedenis van het sociaal-democratisch denken. De kernbegrippen van het sociaal-democratisch gedachtegoed worden niet overboord gezet. Recente ontwikkelingen vereisen wel dat we die begrippen opnieuw doordenken en aanvullen met noties die op die recente ontwikkelingen zijn toegesneden.⁶

DE IDEOLOGISCHE VEREN

De kern van het sociaal-democratisch gedachtegoed heeft steeds gelegen in de combinatie van persoonlijke ontplooiing en solidariteit, van individuele rechten en plichten enerzijds en sociale rechtvaardigheid anderzijds, in eigen land en daarbuiten. Om dat te bereiken was de 'breideling (beteugeling) van het kapitalisme' niet alleen een eerste vereiste, zij werd ook mogelijk geacht. De sociaal-democratie is daarom doorgaans een optimistische en toekomstgerichte beweging geweest.

De voorgestelde middelen om dat te bevorderen zijn in de loop van de tijd soms drastisch ge-

wijzigd. Zagen de vroege socialisten de staat als hun vijand ('de staat verdrukt, de wet is logen' luidt het in het lied van de Internationale), latere sociaal-democraten omarmden de staat als het vehikel bij uitstek om de kerndoelen te bereiken. En zag de SDAP nog lange tijd veel in de socialisatie van de productiemiddelen, vanaf het midden van de jaren dertig veranderde dat. De sociaal-democraten 'groeiden in' in de nationale staat, zoals dat toen heette.⁷ Teleurstellingen over het uitblijven van internationale solidariteit tussen de arbeiders van verschillende landen bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, de economische depressie en de dreiging van het fascisme in de jaren dertig droegen bij tot deze verandering in de keuze van de middelen.

De beteugeling van het kapitalisme bleef als opdracht bestaan, maar waar aanvankelijk de oplossing werd gezien in een totaal andere politiek-economische orde, werden vanaf de jaren dertig structurele veranderingen nagestreefd via staatsingrijpen gebaseerd op een vrije, politieke democratie. Die vrije democratie werd definitief van middel tot doel verheven.

De Partij van de Arbeid heeft vanaf haar oprichting direct na de Tweede Wereldoorlog (in 1946) de democratische rechtsstaat dan ook altijd tot centraal beginsel verklaard. Daarnaast bleven individuele ontplooiing en sociale rechtvaardigheid als kerndoelen bestaan. Zij waren verenigd in de leer van het zogeheten 'personalistisch socialisme', zoals die aan de vooravond van de oprichting van de PvdA was geformuleerd. De socialistische visie op de economische ordening werd daarin uitdrukkelijk gekoppeld aan de 'waarde en betekenis der menselijke persoonlijkheid, d.w.z. het wezen der persoonlijkheid, die in elke mens, ook den tegenstander, geëerbiedigd behoort te blijven'.⁸

Hiermee werd de weg geëffend tot het samengaan van de SDAP met onder meer de progressieve liberalen in de Vrijzinnig Democratische Bond in de PvdA. De PvdA is dus altijd een partij geweest waarin sociaal-democraten samenwerken met progressieve liberalen, zeker nadat het meer behoudende gedeelte van de VDB

spoedig weer vertrok en samen met de conservatieve liberalen in 1948 de vvd oprichtte. Heel gek is dat natuurlijk niet: ook aan het einde van de negentiende eeuw trokken radicale liberalen op veel terreinen op met sociaal-democraten. Zij waren beide kinderen van de Verlichting. Radicale liberalen werden toen soms katheder-socialisten genoemd (naar een Oostenrijks voorbeeld), omdat zij de negatieve effecten van het laissez-faire-beginsel zoveel mogelijk wilden tegengaan.

En nog in de jaren dertig van de 20^e eeuw werkten sociaal-democraten en (progressieve) liberalen in Nederland samen in de beweging *Eenheid Door Democratie*, die zich tegen totalitaire stromingen van communisme en fascisme keerde. Het bracht de toenmalige leider van de conservatieve liberalen in de LSP, Telders, er toe een driedeling in de Nederlandse politiek te constateren: de 'op een protestants-christelijke traditie stoelende middenstof' (waartoe hij ook zijn eigen conservatief-liberale partij rekende), de Rooms-katholieken en de 'radicalen'.⁹ Bij latsten hoorden volgens hem de sociaal-democraten en de vrijzinnig-democraten. Na de oorlog gingen zij beide inderdaad op in de PvdA.

De middelen die de PvdA wilde gebruiken om haar kerndoelen te bereiken, bleven ook na haar oprichting variëren. Aanvankelijk zette de PvdA in op een 'planmatige' aanpak van de economie, maar het was wel 'planning tot vrijheid'.¹⁰ In het beginselprogramma van 1959 werd die planmatige ordening ook nog genoemd, maar daar werd toen nadrukkelijk bij gezegd:

[De PvdA] ...'erkent de waarde voor het economisch leven van vrijheid van consumptie, beroep en bedrijf'.

De markteconomie werd door de PvdA geaccepteerd, met dien verstande dat negatieve gevolgen van de markteconomie voor de ontplooiing van het individu en voor de solidariteit door overheidsingrijpen moesten worden gecorrigeerd. Opnieuw dus beteugeling van het kapitalisme.

Inmiddels was de betekenis van het kernbe-

grip 'solidariteit' uitgebreid. In de 19^e eeuw en de eerste helft van de 20^e eeuw was het vooral de onderlinge solidariteit van de arbeiders in hun arbeidersklasse. Na de Tweede Wereldoorlog ging het steeds meer om de relatie tussen individuen in en met de gemeenschap waarin zij leefden. Vooral de christen-socialist ds. Banning heeft daar op gehamerd. Zijn invloed op de beginselprogramma's van 1947 en 1959 van de PvdA was bijzonder groot. Het 'gemeenschapsdenken' (of communitarisme zoals men het tegenwoordig deftig noemt) stond centraal. De PvdA van 1959 streefde naar 'een samenleving, doordrongen van eerbiediging van de medemens, waarin de vrijheid gebonden is aan gerechtigheid en maatschappelijke ordening dienstbaar is aan het welzijn van enkeling en gemeenschap'.

Het is een wat ronkend taalgebruik, maar duidelijk was dat de individu niet tot ontplooiing kon komen zonder een bloeiende samenleving en dat andersom een bloeiende samenleving niet kon bestaan zonder ruimte voor individuen om hun talenten te ontplooiën. En dat vindt de PvdA ook vandaag de dag nog steeds.

Intussen is dat al weer bijna een halve eeuw geleden. De wereld stond niet stil en ook het denken bij de sociaal-democratie niet. Opvallend is dat in de optimistische 'jaren zestig' van de vorige eeuw, waarin de bomen tot in de hemel leken te groeien, het klassieke vooruitgangsoptimisme van de sociaal-democratie onder druk kwam te staan. Eerst ontstonden — in navolging van de Amerikaanse econoom Galbraith — zorgen over het toenemend consumentisme in de zich ontwikkelende welvaartsstaat.

Daarna zorgde het rapport van de Club van Rome tot pessimisme over de ontwikkeling van het milieu, terwijl ook de verdere ontwikkeling van kernwapens steeds meer mensen zorg baarde.

Het vooruitgangsoptimisme dat de sociaal-democratie altijd had gekenmerkt, kreeg een forse knauw. Dat ging zover dat aan het overleven van de mensheid zelf werd getwijfeld. 'Doemdenken' was een woord dat in die tijd ont-

stond. De openingszin van het nieuwe beginselprogramma van 1977 sprak wat dat betreft boekdelen:

‘Voor het eerst in de geschiedenis ziet de mensheid zich geplaatst voor een aantal centrale problemen die moeten worden opgelost, wil zij overleven.’

Toch blijkt ook uit deze zin dat sociaal-democraten onverbeterlijke optimisten zijn gebleven. Want ondanks de loodzware bewoordingen die werden gekozen (‘om te overleven’), zag men nog steeds de mogelijkheid om ‘de problemen op te lossen’. En de sleutel lag zoals altijd in de betuiging van het kapitalisme.

Er waren in de jaren zeventig echter ook redenen voor tevredenheid. De ontplooiing van het individu kreeg nieuwe impulsen door nieuwe emancipatiebewegingen.¹¹ Het streven naar solidariteit werd bekroond met de totstandkoming van de verzorgingsstaat.¹² Met alle kritiek die er momenteel op het functioneren van de verzorgingsstaat mogelijk en nodig is, is het goed te realiseren welke ongelooflijke vooruitgang er in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog was geboekt. De bestaanszekerheid van velen was enorm toegenomen, het onderwijs — ook het hoger onderwijs — was voor veel meer mensen dan voorheen toegankelijk geworden en de gemiddelde welvaart was zeer sterk gestegen. Er was enorm veel bereikt.

Sommige geleerden voorspelden het einde van de sociaal-democratie, omdat de emancipatie van de arbeidersklasse immers was bereikt.¹³ Ik ben het daar hartgrondig mee oneens. Sociaal-democratie komt op voor democratie, individuele ontplooiing, gelijke kansen en solidariteit en waar deze onvoltooid zijn of onder druk staan of komen te staan omdat de samenleving verandert, is er werk aan de winkel voor sociaal-democraten. Hoeveel successen er ook zijn geboekt, de strijd tegen ongelijkheid en uitsluiting is nog niet gestreden. De middelen om de doelen te bereiken mogen in de loop van de tijd sterk gewijzigd zijn: die doelen, die kernwaarden van de sociaal-democratie staan nog steeds overeind.

DE IDEOLOGISCHE VEREN NU

En dat brengt mij tot de huidige situatie. Sinds de jaren zeventig, toen het laatste beginselprogramma van de PvdA werd opgesteld, is er een aantal belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen waarneembaar die nopen tot actualisering van het sociaal-democratische gedachtegoed. Een nieuw beginselprogramma is daarbij een belangrijk instrument, maar deze actualisering zal ook moeten doorwerken in andere stellingnames. Ik ga hier met name in op twee ontwikkelingen: de individualisering en de globalisering met de daarmee gepaard gaande toegenomen migratie.

INDIVIDUALISERING

De voortgaande individualisering heeft, zo wordt vaak gesteld, onder meer geleid tot veel mondiger burgers. Voor zover dat het geval is, is dat een gunstige ontwikkeling.¹⁴ Dat is wat de sociaal-democratie immers steeds heeft gewild: een samenleving waarin mensen zich ten volle kunnen ontplooiën, de ruimte krijgen om hun leven naar eigen inzichten in te richten, zolang daarbij de belangen van de ander maar niet worden geschaad. Een samenleving waarin mensen voluit kunnen participeren, zonder onderscheid naar sexe, klasse, etnische achtergrond, leeftijd etc. Participatie door deelname aan het arbeidsproces, maar ook aan andere facetten van het leven.

Maar de sociaal-democratie wil niet dat deze gunstige gevolgen van individualisering beperkt blijven tot een kleine groep. En daarom moet er ten eerste alles aan gedaan worden om zoveel mogelijk mensen in staat te stellen volwaardig in de samenleving te participeren. Er moeten gelijke kansen zijn voor iedereen.

Maar dat is niet voldoende. Ook liberalen zeggen voor gelijke kansen te zijn. Sociaal-democraten gaan echter verder, omdat zij van oudsher meer oog hebben voor de onvolkomenheden van marktwerking en van andere maatschappelijke processen. Hun jarenlange strijd tegen de uit-

wassen van het kapitalisme ligt hieraan ten grondslag.

Als je wilt dat mensen zoveel mogelijk gelijke kansen hebben, moet je er ook voor zorgen dat hun startposities zo gelijk mogelijk zijn. Een Britse socioloog heeft in dit verband eens opgemerkt dat sociaal-democraten kunnen worden beschouwd als liberalen die het echt menen.¹⁵

Echte gelijke kansen vereisen gelijke startposities. Dat het niet uitmaakt voor je eigen succes in de samenleving of je ouders een hoge of lage opleiding genoten hebben, of je rijke of arme ouders hebt, of je ouders van buitenlandse komaf zijn of niet. Al zijn volstrekt gelijke startposities niet haalbaar, er is op dit terrein nog veel sociaal-democratische winst te boeken.

Bovendien moeten wij altijd oog hebben voor mensen die niet in staat zijn de *rat race* van de huidige, snelle en gecompliceerde samenleving vol te houden. Veel te gemakkelijk wordt de laatste tijd de mening verkondigd dat wie geen succes heeft in het leven dat aan zichzelf te wijten heeft. Eigen schuld, dikke bult. Hier slaat de meritocratische benadering door. Natuurlijk, ook sociaal-democraten vinden dat noeste arbeid goed beloond mag worden en we vinden ook dat mensen er niet de kantjes van mogen aflopen. Maar we verzetten ons tegen de gemakzuchtige redenering dat succes en falen in het leven een puur individuele verantwoordelijkheid is.

En daar komt het gemeenschapsdenken weer terug dat in het beginselprogramma van 1959 zo centraal stond en in dat van 1977 op de achtergrond was geraakt. Het is een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid dat iedereen een menswaardig bestaan kan leiden. De staat, de overheid moet niet alleen mensen zoveel mogelijk equiperen om zichzelf staande te houden in de samenleving (*the enabling state*), maar zij moet er ook altijd zijn voor mensen die wat minder goed mee kunnen komen of tegenslagen hebben (*the ensuring state*).¹⁶

Dat is niet alleen een kwestie van beschaving; het is ook in het belang van de gemeenschap als geheel. Ook van de mensen die op dit moment zich uitstekend weten te redden.

Want gelijk met de individualisering is de laatste decennia ook de onzekerheid toegenomen, niet alleen voor de mensen met de laagste inkomens.

De grote groep van de middenklasse redt zich in het algemeen goed, maar persoonlijke tegenslagen als een ernstige ziekte of plotselinge werkloosheid bij een tegenzittende economie, kunnen het leven van een middenklasse-gezin volledig op zijn kop zetten.

De staat moet ook voor hen zekerheid bieden: ook zij moeten in die situatie een menswaardig bestaan kunnen blijven leiden. De kinderen moeten goed onderwijs kunnen volgen, goede gezondheidszorg moet toegankelijk zijn, en waar nodig moet een redelijke uitkering beschikbaar komen.

Met andere woorden: er moeten goede publieke voorzieningen zijn voor brede lagen van de bevolking. En de PvdA wil als sociaal-democratische partij graag de kampioen van de publieke voorzieningen zijn. Omdat daarmee onzekerheden in de moderne samenleving kunnen worden bestreden, structurele ongelijkheid kan worden tegengegaan en daarmee de ruimte kan worden gecreëerd voor zoveel mogelijk mensen om hun talenten te ontplooiën.

Moeten die publieke voorzieningen altijd in overheidshanden zijn? Nee, dat is niet per se noodzakelijk. Het gaat er om dat goede, voor iedereen toegankelijke publieke voorzieningen door de overheid gewaarborgd zijn. Maar of de overheid die voorzieningen ook zelf moet aanbieden, of dat door anderen laat doen is geen principekwestie. Toch is hier voorzichtigheid geboden. Voor privatisering of verzelfstandiging van publieke voorzieningen moet mijns inziens een ‘voorzorgprincipe’ gelden: tot privatisering van publieke voorzieningen wordt pas overgegaan indien overtuigend aannemelijk kan worden gemaakt dat de kwaliteit van de voorzieningen er op vooruit gaat, de toegankelijkheid er niet op achteruitgaat en dat een fatsoenlijke behandeling van alle burgers die van deze diensten afhankelijk zijn gegarandeerd is. Anders niet doen.

Hier geldt wel: rechten én plichten. Bij goede toegankelijke publieke voorzieningen kan er ook met reden iets worden teruggevraagd. Van mensen mag bijvoorbeeld worden gevraagd dat zij zich tot het uiterste inspannen om in het arbeidsproces te participeren. Bij goede publieke voorzieningen behoort ook een adequaat niveau van belastingheffing. En tegen fraude met publieke voorzieningen moet natuurlijk streng worden opgetreden.

Maatschappelijke ontwikkelingen maken het wel noodzakelijk de verzorgingsstaat, zoals in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw is ontstaan, te hervormen. De vergrijzing van de bevolking legt een druk op de verzorgingsstaat die niet voorzien was toen bestaande regelingen werden opgesteld. Dat vereist aanpassing die een menswaardig bestaan van de ouderen blijft garanderen, zonder ondraaglijke lasten op de jongere generatie te leggen. Ook moeten de arrangementen van de verzorgingsstaat zijn toegesneden op veranderingen op de arbeidsmarkt. Daar heeft Nederland in de jaren negentig een voortrekkersrol vervuld: de toegenomen flexibilisering van de arbeidsmarkt werd niet afgewezen, maar aangevuld met een systeem van sociale zekerheid dat daarbij paste: de *flexicurity*. Op die weg moeten we verder gaan.

Dat betekent een veel flexibeler inrichting van de verzorgingsstaat die teveel een moloch was geworden. Een moloch bovendien die de burgers niet altijd fatsoenlijk tegemoet treedt. De solidariteit is te mechanisch georganiseerd geraakt, waardoor individuele burgers soms meer als nummers dan als mensen worden behandeld. Meer in het algemeen bepleit ik een *fatsoenlijke overheid*, in de zin van de Israelische filosoof Margalit: een overheid die de burgers respectvol tegemoet treedt en niet 'vernedert'.¹⁷ Ook hier is nog veel te doen.

GLOBALISERING, EUROPEANISERING EN MIGRATIE

De verzorgingsstaat, ten slotte, wordt ook geconfronteerd met processen van globalisering, Euro-

peanisering en toegenomen migratie. De toegenomen internationale verwevenheid van nationale economieën dwingt tot het opnieuw bedenken van nationale arrangementen.

Het zou echter fout zijn die ontwikkelingen alleen maar als bedreigingen te zien. Zij bieden ook kansen. Grotere afzetmarkten kunnen de nationale economie versterken en de werkgelegenheid vergroten, ook in ontwikkelingslanden (mits handelsbarrières door rijke landen worden geslecht). Verwevenheid van economieën maakt de kans op oorlog kleiner. Vervagende grenzen maken het voor veel meer mensen mogelijk kennis te nemen van andere culturen. Uitwisselingsprogramma's van studenten en onderzoekers dragen bij aan het verhogen van het kennisniveau in eigen land.

Die kansen moeten worden aangegrepen.

Tegelijk moeten mogelijk negatieve gevolgen van die ontwikkelingen door doordachte actie zoveel mogelijk worden gepareerd. Opnieuw: beteugeling van het (casino-)kapitalisme. De zwakke economieën van Derde wereld-landen moeten — via internationale organisaties — enige bescherming worden gegund tegen de almacht van internationale ondernemingen en rijke landen. Burgers in eigen land moeten kunnen rekenen op steun en stimulans om zich te kunnen wapenen tegen werkloosheid wanneer hun type baan door de toegenomen vervlechting van economieën onder druk komt te staan.

Om de kerndoelen van de sociaal-democratie te waarborgen, is het van belang dat de verzorgingsstaat niet afglijdt naar Amerikaans model. Het West-Europese (Rijnlandse) model moet in gemoderniseerde versie worden behouden, zodat de creatie van werkgelegenheid wordt gecombineerd met een goed niveau van sociale voorzieningen. Dat kan alleen wanneer de Europese Unie daarvoor de voorwaarden schept, zodat nationale lidstaten elkaar niet in een neerwaartse spiraal beconcurreren met beleid dat ten koste gaat van sociale voorzieningen.

Er is veel kritiek mogelijk op het functioneren van Europa, maar wij moeten niet meegaan met de Eurosceptis die volop aanwezig is in het land.

De Europese Unie heeft vrede, welvaart en werkgelegenheid gebracht. Europa is nodig bij de bestrijding van internationale misdaad en terreur en bij de bestrijding van milieuvervuiling. Maar de democratische legitimatie en het sociale gehalte van Europa moet dringend worden versterkt. Niet door Europa de rug toe te keren, maar door actief te werken voor een Europa dat meer is dan munt en markt. Zo kunnen de kerndoelen van de sociaal-democratie — vrijheid en persoonlijke ontplooiing enerzijds, solidariteit en sociale rechtvaardigheid anderzijds — via Europa dichterbij worden gebracht. Niet door in Brussel een bureaucratische moloch op te tuigen — integendeel! —, maar door daar de ruimte te vergroten voor sociaal-democratische politiek in de lidstaten.

Globalisering gaat onvermijdelijk gepaard met *migratie*. Het is tijd te erkennen dat Nederland een migratieland is geworden. Een nostalgisch terugverlangen naar mono-etnische samenlevingen is onrealistisch en gevaarlijk. Onrealistisch omdat het de feiten ontkent, gevaarlijk omdat het de sociale cohesie van een samenleving onnodig onder druk zet. Wij moeten ons blijvend instellen op een multi-etnische samenleving.

Iedereen die rechtmatig in Nederland verblijft, hoort er bij en moet zich hier welkom weten en thuis kunnen voelen. En iedereen moet zich aanpassen aan de veranderingen die migratie met zich meebrengt, autochtoon en allochtoon. Iedereen moet zich inspannen om in een multi-etnische samenleving ook echt samen te kunnen leven.

Pas wanneer dat duidelijk is, kan ook over specifieke problemen die gepaard gaan met migratie in alle openheid gesproken worden. Want die problemen zijn er natuurlijk wel en moeten worden erkend: dat heeft ook de PvdA geleerd van de grote verkiezingsnederlaag van mei 2002. Pas dan kun je zonder te stigmatiseren spreken over eisen die aan nieuwkomers moeten worden gesteld, willen zij volwaardig en menswaardig aan de Nederlandse samenleving kunnen deelnemen.

Ik sprak bewust van de multi-etnische samenleving die Nederland is. Ik vermeed daarbij de term multi-culturele samenleving. Ik had die term net zo lief willen gebruiken, ware het niet dat die term inmiddels door sommigen wordt uitgelegd als een samenleving waarin verschillende culturen naast, maar ook *langs* elkaar leven, zonder er maatschappelijk verkeer bestaat over de grenzen van de verschillende culturen heen. Voor zo'n samenleving ben ik niet. Maar evenmin ben ik voor de eis dat alle nieuwkomers volledig moeten assimileren, dat wil zeggen dat zij alle aspecten hun cultuur moeten opgeven en de dominante Nederlandse cultuur (whatever that may be) moeten overnemen.

Ik pleit voor een 'derde integratieweg', waarbij nieuwkomers zich integreren in de Nederlandse samenleving door de grondslagen van de democratische rechtstaat te respecteren en zich in te spannen om in het maatschappelijk verkeer te participeren, zonder dat zij hun eigen cultuur volledig opgeven.¹⁸ Binnen dat kader moeten zij, net als de Nederlanders die hier al langer wonen, de ruimte krijgen zich naar eigen inzichten te ontplooien.¹⁹

TOT SLOT

Het gedachtegoed van de sociaal-democratie is geen gesloten blok van overtuigingen. Maar zij heeft wel een vaste kern. Die ligt in de combinatie van het streven naar individuele ontplooiing met de strijd tegen ongelijkheid en uitsluiting, van vrijheid gecombineerd met sociale rechtvaardigheid. Vanaf het ontstaan van de PvdA is de democratische rechtsstaat daarnaast als uiterst belangrijk zelfstandig doel gehanteerd. Op dit moment pleit ik er voor om er aan toe te voegen dat de overheid in al haar handelen fatsoenlijk optreedt: mensen dus niet vernedert, maar menswaardig behandelt.

De voorgestane middelen zijn in de loop van de tijd veranderd. En ook nu kiezen we voor andere wegen om die doelen dichterbij te brengen dan vroeger. Inderdaad 'nieuwe veren'! De veranderende samenleving dwingt ons daartoe. Maar

dat is altijd zo geweest. Sociaal-democraten zijn altijd bezig maatschappelijke ontwikkelingen, waar nodig en mogelijk, bij te sturen in de richting van de gewenste doelen. Vroeger heette dat de 'breideling van het kapitalisme', nu vooral de correctie van markteconomie en globalisering. Daarmee zijn sociaal-democraten mijns inziens bij uitstek geschikt om nieuwe uitdagingen aan te gaan. Voorwaarde is dat de gekozen middelen niet worden verabsoluteerd tot quasi-doelen en dat de bereidheid bestaat te leren van fouten.

De sociaal-democratie is optimistisch en toekomstgericht, omdat zij gelooft dat politiek er toe doet en dat politiek optreden kan bijdragen aan een betere wereld. Zij is — soms door schade en schande wijs geworden — tegelijk realistisch,

omdat zij oog heeft voor de kracht van sterke maatschappelijke ontwikkelingen. Daar tegenover moet je geen blauwdruk voor een alternatief stellen dat je aan de werkelijkheid wil opleggen, maar wél moet je de maatschappelijke ontwikkelingen proberen te corrigeren wanneer zij tot ongewenste gevolgen leiden. Klassieke sociaal-democratische waarden en idealen blijven hierbij richtinggevend. Die veren hebben wij nooit afgeschud. Daarom heeft ook nooit een ideologische leegte bestaan.

Enigszins bewerkte tekst van een Studium Generale-lezing voor de Rijksuniversiteit Groningen in de serie 'Nieuwe Veren?', 17 maart 2004

Noten

- 1 Vgl. J. van Putten, *Politieke stromingen*, Utrecht, 1995. hoofdstuk 1.
- 2 Aangehaald bij Van Putten, *op cit.*, p.19.
- 3 Het zou een volledige collegecyclus vergen om daar enig recht aan te doen. Zie evenwel de uitvoerige dissertatie van Bart Tromp, *Het Sociaal-democratisch program. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PvdA 1878-1977. Een onderzoek naar de ontwikkeling van een politieke stroming*. Proefschrift Universiteit Leiden, 2002.
- 4 H. Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP: het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)*, Amsterdam, 1989, p. 370. Tweede citaat in: E. Hueting, F. de Jong Edz. en R. Neij, *Troelstra en het model van de nieuwe staat*, Assen, 1980, p. 30.
- 5 E.H. Kossmann, 'Op zoek naar continuïteit: de Jaarboeken voor het democratisch socialisme', in: *Socialisme en Democratie*, 1989, no. 11, p. 351. Zie ook: Ruud Koole, 'Het belang van beginsel-

- partijen. De plaats van beginselprogramma's in Nederlandse partijen', in: *Inzake Beginselen. Het zeventiende jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam, 1996, pp. 150-176; en idem, 'De urgentie van partijvernieuwing', in: *Het vierentwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam, 2003, pp. 198-223.
- 6 Inmiddels is op 1 mei 2004 het eerste concept-Beginselmanifest gepubliceerd. Een tweede concept, waarin de commissie commentaren op het eerste concept poogt te verwerken, is voorzien voor begin september 2004.
- 7 P.J. Knegtmans, *Socialisme en democratie: de SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)*, Amsterdam, 1989.
- 8 Uit: Ph. Kohnstamm, W.P.J. Pompe en H.R. Hoetink, *Personalistisch Socialisme naar drieërlei fundering*, zoals geciteerd door W. Thomassen in: J. Bank en S. Temming (red.), *Van brede visie tot smalle marge: acht prominente socialisten over SDAP en PvdA*, Alphen aan den Rijn, p. 105.

- 9 Vgl. R. Koole, *Politieke partijen in Nederland: ontstaan en ontwikkeling van partijen en het partijstelsel*, Utrecht, 1996, p. 42.
- 10 *De weg naar vrijheid. Een socialistisch perspectief*. Rapport van de Plancommissie van de Partij van de Arbeid, Amsterdam, 1951.
- 11 Kritiek op de 'jaren zestig' is momenteel *bon ton* in conservatieve kringen. Doorgeschoten individualisme en een teloorgang van normen en waarden zouden aan die periode te wijten zijn. Voor zover er sprake is van beide ontwikkelingen (ik neem eerder een doorgeschoten egoïsme waar onder invloed van de opkomst van het neoliberalisme), is de oorsprong daarvan m.i. beter te traceren in de jaren tachtig en negentig van de 20^e eeuw.
- 12 Overigens zeker niet alleen het product van de inspanningen van sociaal-democraten: ook christen-democraten hebben zich daar actief voor ingezet.
- 13 O.a. R. Dahrendorf, *Life Chances. Approaches to Social and Political Theory*, London, 1980. Chapter 5:

'The End of Social Democratic Consensus?.'

- 14 Er is een discussie gaande of er wel sprake is van individualisering. Elchardus spreekt van 'schijnindividualisering' (Mark Elchardus, 'We lopen een culturele revolutie achter' Dreeslezing 2003, in: *Socialisme en Democratie*, no.3, 2004, pp. 10-20.), anderen van 'kuddegedrag' (Menno Hurenkamp en Jan Willem Duyvendak, *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, 2004). Wanneer hier de term individualisering toch wordt gebruikt, is dat in de betekenis van lossere banden van individuen met klassieke integratiekaders (vakbonden, kerken, partijen, etc.) en een toegenomen individuele keuzevrijheid, ook al kiezen vele mensen in vrijheid hetzelfde.
- 15 Frank Parkin, *Marxism and Class Theory. A Bourgeois Critique*. London, 1979, p. 189.
- 16 De activerende verzorgingsstaat hebben wij dat als sociaal-democraten ook wel genoemd, hoewel ik liever zou spreken van de activerende garantiestaat: uit ieder het beste proberen te halen, maar niemand aan de kant laten staan (vgl. mijn speech op het PvdA-congres in december 2003

- in Groningen). Engelse termen ontleend aan Folke Schuppert, 'The Ensuring State', in: *Progressive Futures: New Ideas for the Centre-Left*, London, 2003, pp. 71-94 (deze uitgave van Policy Network laat overigens een interessante poging zien van de zogeheten 'Derde Weg'-beweging om weg te komen uit het neo-liberale vaarwater, waarin zij m.i. teveel terecht was gekomen).
- 17 Avishai Margalit, *The Decent Society*, Cambridge/London, 1996; ook: Avishai Margalit, *Fatsoen als maatstaf*, Amsterdam, 2001. Aanvullende opmerking: in de discussies op partijbijeenkomsten over het concept-Beginselmanifest van 1 mei 2004 bleek dat de term 'fatsoen' soms geassocieerd werd met 'benepen'. Dat is absoluut niet wat Margalit bedoelt. Fatsoen (*decency*) is het ontbreken van institutionele vernedering. Het is bij uitstek een sociaal concept dat niet in de plaats komt van het streven naar rechtvaardigheid, maar daarnaast nastrevenswaard is. Het gaat er om dat mensen niet in hun waardigheid worden aangetast, niet worden vernederd.
- 18 Een mooi voorbeeld zag ik in de week dat ik deze lezing gaf. Prinses Maxima — die heel snel

- het Nederlands heeft eigen gemaakt en ook van oordeel is dat een redelijke beheersing van de Nederlandse taal voorwaarde is voor integratie in de Nederlandse samenleving — mocht die week een prijs uitreiken aan de moeder van de door rebellen gevangen genomen Colombiense mensenrechten-activiste Ingrid Betancour. Moeder Betancour verwees in haar dankspeech naar de mooie kanten van Latijns-Amerika die er toch ook zijn. Dat maakte tranen los bij prinses Maxima. We verlangen toch niet van prinses Maxima dat zij deze culturele verwantschap met Latijns-Amerika opgeeft? Maar we waarderen het wel dat zij de Nederlandse taal heeft eigengemaakt. Dat is de 'derde integratieweg': noch isolement, noch assimilatie.
- 19 Inmiddels is begin april 2004 het rapport verschenen van de PvdA-projectgroep onder voorzitterschap van Schelto Patijn *Integratie en immigratie: aan het werk!*, waarin grosso modo dezelfde redenering wordt gevolgd, maar dat vele concrete aanbevelingen bevat.